

Rule of Law in the Legal System of the Islamic Republic of Iran

- Hosien Poshtdar** Ph.D, Public Law, University of Tehran, Tehran, Iran
- Zeinolabedin Taghavi Fardod** * Ph.D, Public Law, University of Tehran, Tehran, Iran
- Maryam Taghavi Fardod** Ph.D Student, Public Law, University of Tehran Aras International Campus, Jolfa, Iran
- Mohammad Taghavi Fardod** LLM, International Business Law, Meymeh Islamic Azad University, Meymeh, Iran

Abstract

The phrase “rule of law” is made up of two legal words, rule and law. Regardless of the broad meaning of both words in the legal literature -with each of them having a long history in the science of law- perhaps agreeably, it can be considered as the subordination of all political institutions to the law in order to regulate the relations between citizens and the government. The root of the rule of law can be found in the theoretical foundations of Western thinkers, in concepts such as power is corrupt. This is why, to achieve a good governance system in Western political philosophy and prevent chaos and establish public order and security, and establish the balance between the conflicting interests of social life through the exercise of governance, the idea of the rule of law has been proposed. It functions as a means to regulate the power of the rulers, negate the tyranny and arbitrariness of the rulers, and also to provide the requirements for the administration of public affairs.

This particular interpretation of the concept of power and leadership was proposed in Germany and then in France during the Renaissance. It is the product of legalism and fundamentalism thinking and has three concepts of order; negation of autocracy, libertarianism which are crystallized in the

* Corresponding Author: h.Poshtdar@ut.ac.ir

How to Cite: Poshtdar, H., Taghavi Fardod, Z., Taghavi Fardod, M., Taghavi Fardod, M., (2023), “Rule of Law in the Legal System of the Islamic Republic of Iran”, The Quarterly Journal of Public Law Research, 24(78), 289-315. doi: 10.22054/QJPL.2022.63688.2684

external activities of the government (legislation) and its internal activities (organizational structure of the government).

The political school of Shia jurisprudence presents the idea of monotheistic government based on divine law, and does not accept the secularization of government like it is in the age of modernity, and not only it does not consider the nature of power as corrupt, but accepts it as an excellent and admirable basis. Therefore, the nature of power in monotheistic thought is not corrupt, and it is its application and way of usage that turns it into a divine rule or tyrannical rule. On this basis and to establish the divine sovereignty of the Holy Sharia in the Age of Absence, Infallible Imam appoints the jurist Jame al-Sharia as his successor in all affairs of the administration of the Islamic Society.

The essence of the idea behind the rule of law, which is the controlling of rulers and regulating the means of exercising government power over citizens, has been formed and evolved mainly based on liberalism and humanism in a country's political system. The liberal view of the rule of law has been formed in two ways: the first concept of the rule of law, which has a right-oriented nature, especially focusing on the right of expression, was formed in contrast with authoritarian rulers and its purpose is to limit the power of the government and protect the rights of individuals.. Another concept of the rule of law is a form that, through the law, emphasizes that the actions and decisions of government officials be rational concerning the citizens.

After understanding the rule of law, it is possible to differentiate the formal (organization-oriented) and substantive (right-oriented) rule of law from each other, and by combining the two mentioned dimensions of the rule of law, a more complete model has been achieved in the system of the Islamic Republic of Iran.

However, According to the political jurisprudence of Shia and consequently, in its complete model, i.e., the system of the Islamic Republic of Iran, simply examining the idea of the rule of law in each of these forms will lead to incorrect results, In order to achieve this goal, according to the foundations and principles of each political system, the position of the rule of law should be determined as an unchangeable principle or a criterion for guaranteeing other principles.

From this point of view, there are fundamental differences between the principles of the rule of law in liberalism and the political system of Shia jurisprudence:

1-The concept of law

In the political system of authentic Shia jurisprudence, the concept of law has also been explained under the concept of monotheism, in such a way that law is an intrinsic matter that is rooted in the origin of the Shia political

Jurisprudence. However, the law in the Western political system, are empirical laws that are established under secularism and are based solely on the consensus and opinion of the majority.

2- Rule of law model

The political system of liberalism distinguishes between two concepts of the rule of law: formal rule of law (organization-oriented) and substantive rule of law (right-oriented).

The implemented model of the rule of law in the system of the Islamic Republic of Iran is obtained from the combination and synergy of the two mentioned models and is a more complete model.

The Islamic legal system is established by the original belief and the basic political system of Shia jurisprudence in obedience to all individuals, even the leadership of the Muslim community. On the other hand, the essence of power is not corrupt in monotheistic thought but how it is applied can turn into either a divine government or a tyranny. The Unique legal system of the Islamic Republic of Iran has a diagnostic and monitoring mechanism that fully complies with the rule of law. This paper discusses the theoretical approaches to the concept and the formal and substantive aspects of the Rule of law in the common law vs. the Islamic Republic of Iran.

Keywords: Rule of Law, Constitution, Legal State, Legal System, Public Law.

حاکمیت قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

- حسین پشت‌دار دانش‌آموخته دکتری حقوق عمومی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
- زین‌العابدین تقوی فردود * دانش‌آموخته دکتری حقوق عمومی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
- مریم تقوی فردود دانشجوی دکتری حقوق عمومی، پردیس ارس دانشگاه تهران، تهران، ایران
- محمد تقوی فردود دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق تجارت بین‌الملل دانشگاه آزاد اسلامی واحد میمه، میمه، ایران

چکیده

مهمترین دستاورد حقوق عمومی نوین، ایده حاکمیت قانون است که هدف آن ضابطه‌مند نمودن نهاد حاکمیت و نهادینه شدن مجاری اعمال قدرت حکومت بر شهروندان است. در نظام حقوقی غرب بخصوص سنت حقوقی کامن‌لا، عرف و رویه قضایی منابع اصلی قانونگذاری اند که از طریق روش تجربی و عقلی و در سایه دو اصل «مستدل بودن» و «قانونی بودن» موجبات تضمین اصل حاکمیت قانون را فراهم می‌نمایند. از دیدگاه نظام حقوقی اسلام؛ نظام حقوقی مشروع، نظام حقوقی منطبق و پایه‌ریزی شده بر مبنای احکام الهی است که با اعتقاد اصیل و مبنایی نظام سیاسی فقه شیعه به تبعیت همه افراد حتی رهبری جامعه مسلمین از قانون قوام یافته است. در همین راستا برای رعایت همه‌جانبه اصل حاکمیت قانون، سازوکار تشخیصی و نظارتی نیز در نظام حقوقی جمهوری اسلامی تعبیه شده است. این نوشتار ضمن بررسی رویکردهای نظری به مفهوم حاکمیت قانون و مؤلفه‌های شکلی و ماهوی دولت قانونمدار در نظام حقوقی غرب، امکان‌سنجی برقراری ایده حاکمیت قانون را در نظام حقوقی جمهوری اسلامی با توجه به ساختار متفاوت آن و در سایه اصول و ارزش‌های حاکم بر آن ضمن امعان نظر به قانون اساسی مورد بررسی قرار داده است.

واژگان کلیدی: حاکمیت قانون، قانون اساسی، دولت قانونمدار، نظام حقوقی فقه شیعه.

مقدمه

اصطلاح حاکمیت قانون واجد دو واژه حقوقی حاکمیت و قانون است. صرف‌نظر از معنای وسیع و مستمر هر دو واژه در ادبیات حقوقی، که هر یک سرگذشتی به عمر علم حقوق دارند، شاید بتوان در یک معنای مورد توافق، حاکمیت قانون را تابعیت تمامی نهادهای سیاسی از قواعد حقوقی در جهت تنظیم روابط میان شهروندان و دولت برشمرد که ریشه آن را می‌توان در مبانی نظری اندیشمندان غرب به ماهیت فسادآور بودن قدرت جستجو کرد.^۱ از این‌روست که برای دستیابی به نظام حاکمیت در فلسفه سیاسی غرب و جلوگیری از هرج و مرج و برقراری نظم و امنیت عمومی، تعادل میان منافع متضاد زندگی اجتماعی از طریق اعمال حاکمیت؛ اندیشه حاکمیت قانون بعنوان مجرای ضابطه‌مند نمودن و اعمال قدرت حاکمان ارائه گردیده است تا ضمن نفی استبداد و خودکامگی حاکمان، اقتضائات تمشیت امور عمومی را نیز تأمین نماید.

این قرائت ویژه از مفهوم قدرت و زمامداری که در دوران نوزایی در آلمان و سپس در فرانسه مطرح گردید؛ زاییده اندیشه دستورگرایی و اساسی‌گرایی است و واجد سه مفهوم نظم، نفی خودکامگی و آزادی‌طلبی است که در فعالیت‌های بیرونی دولت (قانونگذاری) و فعالیت‌های درونی دولت (ساختار سازمانی دولت) (مقرره‌گذاری) تبلور می‌یابد.^۲

از سوی دیگر اندیشه سیاسی فقه شیعه با ارائه اندیشه حاکمیت توحیدی بر مبنای شریعت الهی، عرفی شدن حکومت در عصر مدرنیته را نیز نمی‌پذیرند و نه تنها ماهیت قدرت را فسادآور نمی‌داند بلکه آنرا بعنوان یک صفت عالی و پسندیده می‌پذیرد و آنچه مذموم تلقی می‌گردد قدرت‌طلبی و خودکامگی است. پس ذات قدرت در اندیشه توحیدی فسادآور نیست و چگونگی اعمال و کاربرد آن است که آنرا به حکومت الهی یا

1. Jeremy Waldron, "Thoughtfulness and the Rule of Law", NYU School of Law, Public Law Research Paper, No. 11-13, (2011), at 11.

2. Ruti Teitel, "Paradoxes in the Revolution of the Rule of Law", The Yale Journal of International Law, No 19, (1994), at 230.

حکومت طاغوتی بدل می‌نماید. بر این مبنا و در جهت تحقق حکومت الهی شارع مقدس در زمان غیبت، فقیه جامع الشرایط را به جانشین امام معصوم در کلیه شئون حاکمیت بر جامعه اسلامی منصوب می‌نماید.

۱. مبانی و مفهوم اندیشه حاکمیت قانون

به لحاظ تاریخی مفاهیمی همچون برابری و مساوات در برابر قانون، حاکمیت قانون در برابر حکومت‌های خودکامه و اوصاف قانون نظیر عمومیت، استمرار و شفافیت همگی در شکل‌گیری مبنای اندیشه حاکمیت قانون که همانا منع استفاده خودسرانه و مستبدانه از قدرت در اعمال حاکمیت و در رابطه با شهروندان است، موثر بوده‌اند.^۱ بر این اساس تحقق حاکمیت قانون در یک نظام سیاسی اولاً منوط به عقلانیت در اتخاذ تصمیمات مستدل و مستند مقامات دارای قدرت عمومی و ثانیاً قانونی بودن این تصمیمات است.

بر این اساس در یک برداشت کلی، گفتمان دولت قانونمدار به معنای تابعیت تمامی نهادهای سیاسی از قواعد حقوقی پیشینی است.^۲

در سیر تطور و شکل‌گیری اندیشه حاکمیت قانون، ابتدا مفهوم «دولت قانونی» که صرفاً متضمن حکومت قانون بر روابط میان شهروندان بود مطرح گردید که با ظهور اندیشه دولت «قانونمدار»، دایره این حکومت بر فعالیت‌های بیرونی و درونی دولت نیز گسترش یافت.^۳

از سوی دیگر در بیان مفهوم حاکمیت قانون می‌توان آنرا مجرای نهادینه شدن اعمال

1. Mohammad Hossein Zarei, "The Rule of Law in Political and Legal Thoughts", Nameh Mofid, No. 26, (1380), at 52.

2. Ali Akbar Gurji Azandriani, *In the Struggle for Constitutional Rights, Democracy and Religious Freedom in the Context of Laism* (Tehran: Jangal Publications, 2008) at 257.

3. Hamid Asadi & Mohammad Javad Javid, Mohammad Hossein Dari Kafrani "A Study on the Proportionality of the Rule of Law in the Dictionary of the Constitution and Legal System of the Islamic Republic of Iran", Two Scientific-research Quarterly Journals of Islamic Law Research, year 13, No. 36, (2013), at 81.

اقتدارات حاکمیت و محدود کننده قدرت و سامان بخش امور شهروندان دانست. به دیگر سخن مفهوم حاکمیت قانون از دیدگاه غایت‌مدارانه واجد ماهیت سلبی یعنی همانا نفی خودکامگی است که نتیجه آن رفتار بر مبنای قانون است. این مفهوم واجد دو اصل نظم و پذیرش محدودیت در کارکردهای درونی و بیرونی دولت است.

اما در برداشت از حاکمیت قانون با دو مبنای تفکری متفاوت روبرو هستیم. اول، برداشت لیبرالی از حاکمیت قانون که در مقابل دولت خودکامه شکل گرفت و هدف آن نیز تمديد قدرت دولت و صیانت از حقوق فردی است که دارای ماهیتی آزادی‌محور و حق بیان است و دوم دیدگاه اشکالی که از طریق قانون بر عقلانی بودن اعمال و تصمیمات مقامات عمومی در رابطه با شهروندان تأکید می‌نماید.^۱

در برداشت از حاکمیت قانون می‌توان دولت قانون‌مدار صوری (سازمان‌محور) و ماهوی (حق بنیان) را از یکدیگر بازشناخت^۲ که از تلفیق دو الگوی مذکور از دولت قانون‌مدار به الگوی کامل‌تری در نظام جمهوری اسلامی ایران دست یافت.

۱-۱. برداشت شکلی دولت قانون‌مدار

این برداشت ناظر است به نظام بایسته‌های کارکردهایی با هدف محدودیت اعمال اقتدار حاکمان.^۳ به دیگر سخن در برداشت شکلی از حاکمیت قانون با تأکید بر جنبه‌های «فرایندمحور» به شیوه‌های رویه‌ای برای جلوگیری از عمل خودسرانه می‌پردازد و مجموعه‌ای از تضمین‌های شکلی را برای نیل به این هدف ارائه می‌نماید.^۴

1. Robin West, "Law, Rights, and other Totemic Illusions: Legal Liberalism and Freud's Theory of the Rule of Law", U. Pa. L. Rev, Vol 134, Iss 4, (1985), at 603.

2. Gianpaolo Baiocchi, et al., "The Paradoxes of Democracy and the Rule of Law, In: Rethinking Society for the 21st Century", Report of the International Panel on Social Progress, Vol. 2, Political Regulation, Governance, and Societal Transformations, Cambridge University Press, (2018), at 390.

3. Abbas Ali Kodkhodaei & Mohammad Javaheri Tehrani, *Rule of Law and the Absolute Authority of the Jurist* (Tehran: Nash Dadgstar, 2011) at 31.

4. Ahmad Malmiri Center, *Rule of Law, Concepts and Concepts, Under the Supervision and Introduction of Mohammad Hossein Zarei* (Tehran: Majlis Research Center, 2010) at 58.

بر اساس این دیدگاه، دولت قانونمدار واجد سه ویژگی ذاتی: الف- تحدید صلاحیت‌ها و اختیارات، ب- سلسله‌مراتب نهادها و قوانین و پ- تضمین حاکمیت قانون از طریق نظارت قضایی است.^۱

۱-۲. تحدید صلاحیت‌ها و اختیارات

مفهوم صلاحیت، تبیین اعمال قدرت خام به قدرت نهادینه شده در نظام حقوقی حاکمیت است. بر این اساس اصل بر عدم صلاحیت مقامات عمومی است بدین معنی که مقام عمومی فقط می‌تواند در چارچوب آیین‌های مقرر نسبت به اعمال صلاحیت‌های پیشینی اقدام نماید.

۱-۳. سلسله‌مراتبی بودن نهادها و قوانین

سلسله‌مراتب میان نهادها و قوانین با هدف نظارت و بر مبنای قواعد حقوقی حاکم در این ساختار طولی تألیف می‌گردد. این قواعد حقوقی عبارتند از: قانون اساسی، قوانین عادی، عرف و عادت و منابع معتبر اسلامی، معاهدات بین‌المللی، اصول عمومی حقوق، احکام دادگاه‌های دادگستری، آیین‌نامه‌های اداری.

نکته اینکه اولاً هر دو مفهوم نهاد و قانون در بحث، معنایی عام دارند بدین معنی که مقصود از نهاد، تمامی نهادهای حاکمیت یا وابسته به آن است و مقصود از قانون نیز قواعد حقوقی حاکم و ناظر بر اعمال و تصمیمات دستگاه حاکمیت است. همچنین قواعد حقوقی حاکم بر این اعمال و تصمیمات برای همه مقامات عمومی مفهوم واحدی ندارند همچنانکه تصویب‌نامه هیأت وزیران که برای مأموران شاغل دستگاه‌های اداری لازم الاجراست برای قانونگذاران لازم‌الاتباع نیست و این ناشی از سلسله‌مراتب بین قواعد حقوقی است که ریشه

1. Hamid Asadi, et al., "A Study on the Proportionality of the Rule of Law in the Dictionary of the Constitution and Legal System of the Islamic Republic of Iran", Two Scientific-research Quarterly Journals of Islamic Law Research, Year 13, No. 36, (2013), at 8.

در سلسله مراتب میان واضعان آن دارد.^۱

۴-۱. نظارت

خروج از صلاحیت، عدم مشروعیت تصمیم اداری، عدم رعایت تشریفات اداری و آیین‌های رویه‌ای، فقدان علل و موجبات قانونی تصمیم، مخالفت موضوع تصمیم اداری با قانون به صور مختلف، تخلف از اصل حاکمیت قانون است که ضمانت اجرای آن بطلان و یا عدم نفوذ اعمال و تصمیمات مقام اداری است.^۲ نظارت از سه طریق محقق می‌گردد: نظارت قضایی، نظارت داخلی در دو سطح نظارت درون سازمانی به دو شیوه نظارت نهادهای خودتنظیم‌گر اداری و نظارت سلسله‌مراتبی میان مقامات اداری و نظارت مراجع اداری اختصاصی و سوم نظارت و مفهوم اصلی آن این است که به موجب آن هر فردی می‌تواند حتی علیه خود دولت نزد مراجع نظارتی دادخواهی نماید.^۳

۵-۱. نگرش ماهوی دولت قانونمدار

نگرش ماهوی دولت قانونمدار بر مبنای اهداف والایی که برای قانون در ایده دولت‌های رفاهی مطرح گردید تبیین می‌گردد. از این منظر دولت صرفاً دارای نقش حداقلی در برقراری نظم و امنیت عمومی نیست بلکه برقراری عدالت اجتماعی، اقتصادی و قضایی نیز از جمله اهداف اصلی تشکیل آن است که لازمه آن رعایت برخی ویژگی‌های ماهوی در قانون است.

به دیگر سخن محتوای قواعد حقوقی در تحقق دولت قانونمدار اهمیت اساسی دارد.^۴ تأکید بر آموزه‌های اخلاقی خصیصه اصلی دیدگاه ماهوی است. از دیگر ویژگی‌های

1. Manouchehr Tabatabai Motamani, *Administrative Law* (Tehran: Semat Publications, 2014) at 403.

2. Ibid. pp407-417.

3. Ardeshir Amir Arjamand, "General Policies of the System in the Light of the Principle of Rule of Law and Democracy", *Strategy*, No. 26, (2009), at 24-26.

4. Charles M North, et al., "Religion, Corruption, and the Rule of Law", *Journal of Money, Credit and Banking*, (2013), at 760.

برداشت ماهوی؛ بررسی و تطبیق محتوای قوانین با معیارها و اصول فراقانونی است. این اصول فراقانونی در دیدگاه سنتی و بر مبنای تعالیم حکمای یونان مبتنی بر الهه عقل است. بدین معنی که حاکمیت قانون تسری عقلانیت بر اعمال حاکمان، تابعان و تمشیت امور جامعه بر مبنای عقل است.

مجرای عملی نمودن آن نیز انتخاب حاکم عاقل از میان عاقل‌ترین اقشار و ظهور عقلانیت در شخص حاکم است. اما در دیدگاه نو که خاستگاه آن نگرش انسان‌مدارانه در عصر نوزایی تمدن غرب است، اصول فراقانونی بر مبنای مفاهیم و ارزش‌های ملموس اجتماعی و در برداشت از واقعیات و پدیده‌های اجتماعی شکل می‌گیرند و کارکرد هنجاری آنها نیز تضمین حداقلی از آزادی‌های فردی است. بر این اساس و با توجه به مبنای لیبرالیستی در نگرش نو، حاکمیت قانون دارای دو وجه است، اول اعمال حکومت از طریق قانون و دوم مشروعیت حکومت.^۱ بدین معنی که صرف رعایت اصل «قانونیت» و اعمال قانون موضوعه توسط دولت، موجبات مشروعیت حاکمیت مطلوب را نیز فراهم می‌نمایند. این مشروعیت در دیدگاه نو به حاکمیت قانون از طریق تحقق مفهوم دموکراسی محقق می‌گردد. بنابراین دولت مدعی تقیید به اندیشه حاکمیت قانون باید از طریق سازوکارهای دموکراتیک تشکیل گردد و در ادامه دوران پایایی نیز زمینه‌های تحقق دموکراسی را فراهم نمایند. از این منظر دموکراسی خواهی جزئی از اندیشه حاکمیت قانون است تا از این منظر خواسته‌های مختلف اقشار اجتماع از طریق یک ساز و کار دموکراتیک و قانون‌مند فرصت ظهور داشته باشند (برداشت اخیر از مفهوم دموکراسی در اندیشه غرب، به معنای فرصت تبدیل اقلیت به اکثریت نیز بر همین مبنا شکل گرفته است). از همین جا پیوند میان جامعه مدنی و حاکمیت قانونی نیز روشن می‌گردد. تبدیل اجتماع طبیعی انسان‌های آزاد که به دنبال خواسته‌های خودش هستند و هر یک مفهوم خاصی از حقیقت و اخلاق را در ذهن خود دارند به اجتماع مدنی از آنها تحقق معقول خواسته‌ها و تبیین یک

1. Saeed Amir Arjoman, Nathan Brown J, *The Rule Rule of Law, Islam, and Constitutional Constitutional Politics Politics in Egypt and Iran* (New York: SUNY Press, 2013) at 210.

مفهوم متکثر از حقیقت و اخلاق در سایه حاکمیت قانون فراهم می‌گردد. مهمترین ارزش‌های فراقانونی در اندیشه حاکمیت ماهوی قانونی در نگرش نو، با توجه به مبانی انسان‌مدارانه و آزادی‌خواهانه؛ «برابری» و «آزادی» است. جوهره مفهوم آزادی، عدم سلطه دیگری است که در ظهور آن در حاکمیت ماهوی قانون فراهم کردن فرصت برابر برای همه افراد جامعه دستیابی به اهداف و ارزش‌های خاص با توجه به شرایط شکلی منافع عمومی است.^۱

مفهوم برابری نیز در سه سطح برابری عام، رفتار برابر با برابرها به رفتار مشابه قابل تبیین است که بر مبنای اندیشه‌های دولت در نظام فکری غرب شکل گرفته‌اند. به گونه‌ای که نظریه عدالت اجتماعی و شکل‌گیری عدالت توزیعی صلاحیت دولت در تصویب قوانین خاص به نفع برخی گروه‌ها یا طبقات خاص را با در نظر گرفتن دو ضابطه مشروعیت هدف قانونگذار و مطابقت آن با قانون اساسی مورد شناسایی قرار می‌دهد.^۲

۲. حاکمیت قانون در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

مبنای حاکمیت قانون در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ملهم از نظام سیاسی فقه شیعه را می‌توان از سه منظر هستی‌شناسی، انسان‌شناختی و معرفت‌شناختی مطالعه نمود. عنصر اصلی نظام سیاسی فقه شیعه در دیدگاه هستی‌شناسی توصیه است. بدین معنی که در نظام فکری اسلام، خداوند خالق یکتا و مطلق جهان و انسان است و هر چه هست در اصل وجود نیازمند اوست. از همین روست که سعادت و کمال انسان در دنیا و آخرت در گرو پذیرش توحید است.^۳

از منظر انسان‌شناسی نیز انسان موجودی است مرکب از روح و جسم؛ روح اصیل و

1. Jerg Gutmann & Stefan Voigt, *The Rule of Law and Islam* in: Handbook on the Rule of Law (UK: Edward Elgar Publishing, 2018) at 13.

2. Abbas Ali Kodkhodaei, Mohammad Javaheri Tehrani, *Rule of Law and the Absolute Authority of the Jurist* (Tehran: Nash Dadgstar, 2011) P. 65

3. Abdullah Javadi Amoli, *Epistemology in the Qur'an* (Qom: Esra Publishing House, 2002) at 89.

جسم کالبد آن است، وصف روح ملکوتی است و از این رو کرامت انسان کرامتی روحانی و فطری است.

به لحاظ معرفت‌شناسی نیز دیدگاه اسلام مبتنی بر هستی‌شناسی توحیدی، با پذیرش عقل‌گرایی و حسی‌گرایی، ناتوانی آنها را در درک کامل صحیح گوشزد می‌نماید و با به رسمیت شناختن وحی، معرفت‌شناسی توحیدی را تبیین می‌نماید.

مبانی مذکور در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بصورت صریح و ضمنی ذکر شده است که از جمله می‌توان به بندهای یکم و ششم اصل پنجاه و ششم قانون اساسی اشاره کرد. اما مفهوم حاکمیت قانون در قانون اساسی نیز باید با توجه به مبانی پیش‌گفته مورد مطالعه قرار گیرد.

در اصل چهارم به صراحت به ضرورت و لزوم انطباق و مستند بودن کلیه قوانین و مقررات با احکام اسلامی اشاره شده است. ذیل این اصل نیز می‌توان به اصل صد و پنج نیز اشاره نمود که لزوم عدم مخالفت تصمیمات شوراها با موازین اسلامی و قوانین کشور بیان شده است.

از سوی دیگر به موجب اصل یکصد و شصت و هفتم، حقوق اسلامی (منابع معتبر اسلامی یا فتاوی معتبر) یکی از منابع رسمی و مکمل قوانین بشماره می‌آید. به گونه‌ای که قاضی در مقام قضا موظف به استناد و اعمال آن است.

همچنین در اصل هفتاد و دوم که ناظر است به حدود صلاحیت مجلس در امر قانونگذاری، باید به این نکته توجه کرد که اگر چه مجلس صلاحیت قانونگذاری در عموم مسائل کشور را به لحاظ موضوعی دارد اما این تقنین به رعایت اصول چهارم و هفتاد و دوم محدود است.

اصل هشتاد و پنجم نیز که در خصوص اختیار مجلس در تفویض امر قانونگذاری به کمیسیون‌های داخلی قوه مجریه است، این امر را منوط به رعایت اصل هفتاد و دوم نموده است.

بند ۱۴ اصل سوم قانون اساسی نیز ضمن بیان تکلیف دولت جمهوری اسلامی در

تأمین حقوق همه‌جانبه افراد و ایجاد امنیت قضایی عادلانه برای همه و تساوی عموم در برابر قانون، اصل «برابری در مقابل قانون» را مورد تأکید قرار داده است. همچنانکه مطابق اصل یکصد و هفتم قانون اساسی، عالیترین مقام کشور (رهبری نظام) نیز در برابر قوانین با سایر افراد کشور مساوی است.

اعتقاد اصیل و معنایی نظام سیاسی فقه شیعه به تبعیت همه افراد حتی رهبری جامعه مسلمین به قانون و ظهور این اصولگرایی تا جایی است که قانون اساسی صرفاً به بیان این اصل اکتفا نکرده است و آنرا در اصل یکصد و یازدهم تضمین نموده است.

از سوی دیگر نیز برای رعایت همه‌جانبه اصل حاکمیت قانونی، سازوکار تشخیصی و نظارتی نیز در نظام حقوقی جمهوری اسلامی تعبیه شده که اهمیت آن مطابق اصل نود و سوم تا جایی است که مشروعیت و قانونیت مجلس شورای اسلامی به وجود این نهاد نظارتی در تحقق اصل حاکمیت قانون منوط گردیده است.

مطابق آنچه بیان شد دو مؤلفه اصلی حاکمیت قانون حتی از منظر نظام حقوقی غرب، در نظام فکری اسلام و مشخصاً در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تأمین گردیده است. همچنانکه اصل مستدل و مدلل بودن تصمیمات در لزوم استناد تمامی قوانین به احکام اسلامی و منابع دینی بیان گردیده و اصل قانونی بودن نیز در سایه مشروعیت قانون مصوب مجلس که نمایندگان منتخب مردم هستند و تأیید آن توسط شورای نگهبان تأمین گردیده است.

۳. حاکمیت قانون در اندیشه بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران و مقام معظم

رهبری

۳-۱. حاکمیت قانون در اندیشه امام راحل

امام خمینی بر همه ارکان قانون‌مندی و قانون‌گرایی تأکید داشت؛ از این‌رو همیشه تصویب قوانین و اجرای صحیح آنها، برابری در قبال قوانین و احترام به نهادهای قانونگذار را گوشزد می‌فرمود.

الف - اهتمام به اجرای قانون

امام در پیام‌ها و سخنان بسیاری از تأثیر تعهد به قانون در پیشرفت زندگی سخن راندند و بی‌قانونی را سبب همه مفساد اجتماعی می‌دانستند:

* در کشوری که قانون حکومت نکند خصوصاً قانونی که قانون اسلام است این کشور را نمی‌توانیم اسلامی حساب کنیم.^۱

* در اسلام قانون حکومت می‌کند. پیغمبر اکرم هم تابع قانون بود، تابع قانون الهی نمی‌توانست تخلف کند.^۲

* باری حکومت در اسلام به مفهوم تبعیت از قانون است و فقط قانون بر جامعه، حکمفرمایی دارد. آنجا هم که اختیارات محدودی به رسول اکرم (ص) داده شده از طرف خداوند است. حضرت رسول اکرم (ص) هر وقت مطلبی را بیان یا حکمی را ابلاغ کرده‌اند، به پیروی از قانون الهی بوده است.^۳

* در اسلام آن چیزی که حکومت می‌کند یک چیز است و آن قانون الهی است. پیغمبر اکرم (ص) هم به همان عمل می‌کرده است، خلفای او هم به همان عمل می‌کردند، حالا هم ما موظفیم که به همان عمل کنیم، قانون حکومت می‌کند، شخص هیچ حکومتی ندارد، آن شخص ولو رسول خدا باشد، ولو خلیفه رسول خدا باشد، شخص مطرح نیست در اسلام، در اسلام قانون است، همه تابع قانون‌اند.^۴

* ما می‌خواهیم یک حکومت داشته باشیم که این حکومت قانون را ملاحظه کند حکومت قانونی باشد.^۵

* آن حکومتی که تمام قوانین بشری را، تمام قانون عالم را زیرپا بگذارد و هر جور

1. Ruhollah Mousavi Khomeini, *Sahifah Noor*, Volumes 14 (Tehran: Institute for Editing and Publishing Imam Khomeini's Works, 1991) at 268.

2. Ibid. Vol. 10, P. 29.

3. Imam Khomeini Editing and Publishing Institute, *Velayat Faqih* (Tehran: Imam Khomeini Editing and Publishing Institute, 2013) at 34-35.

4. Yaqoub Jafari, *Tafsir Kosar* (Tehran: Hijrat Publications, 2011) at 215.

5. Ruhollah Mousavi Khomeini, *Sahifah Noor*, Vol. 9 (Tehran: Institute for Editing and Publishing Imam Khomeini's Works, 1991) at 42.

دلش بخواهد با یک ملتی عمل بکند ما با او مخالفت داریم. ما می‌خواهیم یک حکومتی باشد مثل حکومت اسلام که غیر از قانون هیچ چیز حکومت نکند، هیچ، قانون فقط حکومت بکند.^۱

* من امیدوارم مملکت ما در سال آینده و در این سال در همین سالی که هستیم مملکتی باشد که قانون فقط حکم کند. هیچ کس غیر قانون حکم نکند و تمام مجری قانون باشند و کسی در حدود غیر قانونی عمل نکند و همه در حدود خودشان عمل کنند.^۲

* ما اگر همه اشخاصی که در کشورمان هستند و همه گروه‌هایی که در کشور هستند و همه نهادهایی که در سرتاسر کشور هستند اگر به قانون خاضع بشویم و اگر قانون را محترم بشمریم، هیچ اختلافی پیش نخواهد آمد. اختلافات از راه قانون شکنی‌ها پیش می‌آید.^۳

* کسانی که می‌خواهند قانون را بشکنند اینها دیکتاتورهایی هستند که به‌صورت اسلامی پیش آمده‌اند یا بصورت آزادی و امثال این حرف‌ها.^۴

* بپذیرید قانون را، همه‌تان روی مرز قانون عمل بکنید و اگر همه روی مرز قانون عمل بکنند اختلاف دیگر پیش نمی‌آید.^۵

* قانون در رأس واقع شده است و همه افراد هر کشور باید خودشان را با آن قانون تطبیق بدهند. اگر قانون برخلاف خودشان حکمی کرد، باید خودشان را در مقابل قانون تسلیم کنند. آن وقت است که کشور، کشور قانون می‌شود.^۶

ب- برابری در قبال قانون

تأکید امام بر مساوات همه اقشار و اصناف در برابر قانون اعجاب برانگیز است:

1. Yaqoub Jafari, *Tafsir Kotsar* (Tehran: Hijrat Publications, 2011) at 215.
2. Ruhollah Mousavi Khomeini, *Sahifah Noor*, Vol. 9 (Tehran: Institute for Editing and Publishing Imam Khomeini's Works, 1991) at 42.
3. Ibid. p. 268.
4. Ibid.
5. Ibid. P. 244.
6. Ibid. P. 268.

* قانون که همه بدون استثنا بایستی از آن پیروی و تبعیت کنند. حکم الهی برای رئیس و مرئوس متبع است، یگانه حکم و قانونی که برای مردم متبع و لازم الاجرا است، همان حکم و قانون خداست.^۱

* فرقی مابین اشخاص نیست در قانون اسلام، فرقی میان گروه‌ها نیست.^۲
* همه باید مقید به این باشید که قانون را بپذیرید ولو برخلاف رأی شما باشد. باید بپذیرید برای اینکه میزان اکثریت است.^۳

پ- احترام به نهادهای قانونگذار

مجلس شورای اسلامی

امام مجلس شورای اسلامی را بالاترین مقام و در رأس تمام نهادها جای می‌داد و به هیچ کس حق نمی‌داد به این ارگان جسارت روا دارد:

من تکرار می‌کنم مجلس بالاترین مقامی است در این مملکت، مجلس اگر رأی داد و شورای نگهبان هم آن رأی را پذیرفت هیچ کس حق ندارد یک کلمه راجع به این بگوید، من نمی‌گویم رأی خودش را نگوید، بگوید رأی خودش را بگوید، اما اگر بخواهد فساد کند، به مردم بگوید که این شورای نگهبان کذا و این مجلس کذا، این فساد است و مفسد است و یک همچو آدمی، تحت تعقیب مفسد فی الارض باید قرار بگیرد.^۴

مجلس شورای اسلامی که در رأس تمام نهادهای نظام جمهوری اسلامی است از ویژگی‌های خاصی برخوردار است که مهمترین آنها اسلامی - ملی بودن آن است.^۵
من تأیید می‌کنم مجلس را و همیشه سفارش می‌کنم به ملت که مجلس را باید تأیید کنند و مجلس از ارگان‌هایی است که لازم است بر همه ما که او را تأیید کنیم و هیچ کس

1. Imam Khomeini Editing and Publishing Institute, *Velayat Faqih* (Tehran: Imam Khomeini Editing and Publishing Institute, 2013) at 34-35.

2. Ibid. P. 42.

3. Ruhollah Mousavi Khomeini, *Sahifah Noor*, Vol. 14 (Tehran: Institute for Editing and Publishing Imam Khomeini's Works, 1991) at 244.

4. Ibid. p. 293.

5. Ibid. at 273.

حق ندارد که به مجلس جسارتی بکند.^۱

شورای نگهبان

امام با قاطعیت فراوان و در بحران‌ها از نهاد شورای نگهبان و اعضای آن دفاع می‌کند و بر قوت و کارآمدی آن تأکید می‌ورزد:

من با نهاد شورای نگهبان صد درصد موافقم و عقیده‌ام هست که باید قوی و همیشگی باشد.^۲

شورای محترم نگهبان که حافظ احکام مقدس اسلام و قانون اساسی هستند مورد تأیید این جانب می‌باشند و وظیفه آنان بسیار مقدس و مهم است و باید با قاطعیت به وظایف خود عمل کند.^۳

من به این آقایان هشدار می‌دهم که تضعیف و توهین به فقهای شورای نگهبان امری خطرناک برای کشور و اسلام است. همیشه انحرافات بتدریج در یک رژیم وارد می‌شود و در آخر رژیمی را ساقط می‌نماید. لازم است همه بطور اکید به مصالح اسلام و مسلمین توجه کنیم و به قوانین هرچند مخالف نظر و سلیقه شخصی مان باشد احترام بگذاریم.^۴ البته در کنار تأکید بر حفظ حریم و جایگاه قانون شورای نگهبان یادآوری‌های لازم را نیز گاهی بیان داشت:

من با نهاد شورای نگهبان صد درصد موافقم و عقیده‌ام هست که باید قوی و همیشگی باشد ولی حفظ شورا مقداری به دست خود شماست. برخورد شما باید به صورتی باشد که در آینده هم به این شورا صدمه نخورد....

شما روی مواضع اسلام قاطع بایستید، ولی به صورتی نباشد که انتزاع شود (که) شما در همه جا دخالت می‌کنید. صحبت‌های شما باید به صورتی باشد که همه فکر کنند در

1. Ibid. Vol. 19, at 232.

2. Ibid. Vol. 19, P. 51.

3. Ibid. P. 106.

4. Ibid. Vol. 18, at 280.

محدوده قانونی خودتان عمل می‌کنید نه یک قدم زیاد و نه یک قدم کم.^۱ تذکر پدرانه به اعضای عزیز شورای نگهبان می‌دهم که خودشان قبل از این گیرها، مصلحت نظام را در نظر بگیرند، چرا که یکی از مسائل بسیار مهم در دنیای پر آشوب کنونی، نقش زمان و مکان در اجتهاد و نوع تصمیم‌گیری‌ها است.^۲

ت- قرآن بهترین کتاب قانون

از منظر امام خمینی (ره)، قرآن برترین و کاملترین کتاب قانون و حاوی همه نیازهای بشر است و مشتمل بر همه چیز است؛ زیرا قرآن، کتاب انسان‌سازی است و در جهت بیان راه و روش تربیت و تعلیم انسان در آن از هیچ امری دریغ نشده و به تبیین آنها پرداخته شده است؛ همان‌طور که در قرآن کریم آمده است: و نزلنا علیک الكتاب تبیانا لکل شیء (نحل: ۸۹)، یعنی ما این کتاب آسمانی را بر تو نازل کردیم که بیانگر همه چیز است. اسلام به قانون نظر (آلی) دارد؛ یعنی آن را آلت و وسیله تحقق عدالت در جامعه می‌داند، وسیله اصلاح اعتقادی و اخلاقی و تهذیب انسان می‌داند. قانون برای اجرا و برقرار شدن نظم اجتماعی عادلانه، به منظور پرورش انسان مهذب است.^۳

۲-۳. حاکمیت قانون در اندیشه مقام معظم رهبری

در اندیشه معظم له حاکمیت قانون در سه بعد تمديد صلاحیت‌ها، سلسله مراتب قوانین و نهادها و نظارت قضایی قابل تنظیم و ارائه است.

در بحث تحدید صلاحیت و سلسله مراتب قوانین و نهادها، با توجه به فرمایشات ایشان آنچه باید در امر قانونگذاری همواره رعایت گردد و بعنوان مبانی و اصول خدشه‌ناپذیر نظام سیاسی فقه شیعه باید مورد توجه قرار گیرد عبارت است از: ۱- اسلام‌گرایی، ۲- عدالت‌محوری، ۳- صیانت از نظام جمهوری اسلامی و ۴- عدم رعایت

1. Ibid. at 51.

2. Ibid. Vol. 21 at 61.

3. Imam Khomeini Editing and Publishing Institute, *Velayat Faqih* (Tehran: Imam Khomeini Editing and Publishing Institute, 2013) at 62.

قانون اساسی.

ایشان اسلام را مرز قانونگذاری می‌دانند. نکته مهم در اندیشه معظم له بر خلاف برخی دیگر از فقها؛ تطابق و همسویی کامل و تام قانون با احکام اسلامی است و ایشان صرف عدم مخالفت را کافی نمی‌دانند.

در خصوص عدالت‌محوری نیز ایشان قانون را ابزار و وسیله تحقق عدالت در جامعه اصلاح اعتقادی و اخلاق انسانی می‌دانند.

از جمله دیگر فرمایشات ایشان در خصوص تأکید بر مؤلفه‌های حاکمیت قانون اسلامی:

همه باید در چارچوب قانون حرکت نمایند نه مجلس نه شورای نگهبان، نه مجمع تشخیص مصلحت، نه رییس جمهور، نه رهبری هیچ کدام حق ندارند از چارچوب قانون تخطی نمایند^۱ (۱۳۸۲/۵/۱۵).

معتقدم باید به قانون عمل کرد، چه به نفع ما باشد چه به ضرر ما، منطقی آن این است که قانون بد بهتر از بی‌قانونی و نقض قانون است^۲ (۱۳۸۲/۱۰/۲۲).

در نظام اسلامی باید همه افراد جامعه در برابر قانون و در استفاده از امکانات خداداد میهن اسلامی یکسان و در بهره‌مندی از مواهب حیات، متعادل باشند^۳ (۱۳۶۹/۳/۷).
معظم له در تبیین حاکمیت قانون می‌فرماید:

رهبر هم باید از قانون تبعیت کند، برخی گمان می‌کنند ولایت مطلقه فقیه که در قانون اساسی آمده معنایش این است که رهبری مطلق العنان است و هر کاری بخواهد می‌تواند انجام دهد، معنای ولایت مطلقه این نیست. رهبری باید مو به مو قوانین را اجرا نماید و به آنها احترام بگذارد^۴ (۱۳۸۲/۹/۲۶).

در بحث نظارت در رعایت حاکمیت قانون:

1. Ibid. at 3186.

2. Ibid. at 3215.

3. Ibid. at 2315.

4. Ibid. at 5703.

ایشان بر امر نظارت و مراقبت در دستگاه‌های اجرایی (نظارت درون سازمانی) و نظارت قوه مقننه (نظارت بیرونی) بسیار تأکید نمودند از فرمایشات متعدد ایشان:
نظارت خبرگان:

کار خبرگان در درجه اول همین انتخاب است و در درجه دوم نظارت بر وضع رهبر موجود و حاضر که متوجه باشند و ببینند آیا صلاحیت‌ها در او باقی است...^۱ (۱۳۸۵/۸/۲).
اهمیت نظارت از دیدگاه ایشان تا جایی است که در پاسخ به نظارت بر عالی‌ترین مقام کشور و عملکرد ولی فقیه می‌فرمایند:

«مجلس خبرگان یک هیأت تحقیقاتی دارد، مسئول رسیدگی به کارهای رهبری، من نظارت را دوست می‌دارم و از گریز از نظارت به شدت گله‌مندم، بر خود من هم هر چه بیشتر نظارت نمایند، خوشحالت‌ترم.»^۲ (۱۳۷۹/۱۲/۲۲)

در جای دیگر در پاسخ به نظارت بر نهادها و سازمان‌های زیر نظر رهبری و اینکه آیا این سازمان‌ها یا نمایندگان ایشان فوق نظارت و مصون از نظارت هستند می‌فرمایند:
«هیچ کس فوق نظارت نیست، خود رهبری هم فوق نظارت نیست. نظارت بر کسانی که حکومت می‌کنند چون حکومت بطور طبیعی به معنای تجمع قدرت و ثروت است برای اینکه امانت به خرج دهند و سوء استفاده نکنند یک کار لازم و واجب است»^۳ (۱۳۷۹/۱۲/۹).

۳-۳. نقد برخی رویکردها به حاکمیت قانون با توجه به ماهیت نظام جمهوری اسلامی ایران

از جمله پرسش‌هایی که با توجه به ماهیت ایدئولوژیک نظام جمهوری اسلامی ایران مطرح می‌گردد این است که آیا اساساً دستیابی به حاکمیت قانون در نظام‌های ایدئولوژیک امکان‌پذیر است. تعارض ماهوی مطرح از سوی نظام سیاسی غرب و با تأکید بر اندیشه

1. Ibid. at 3360.

2. Ibid. at 7585.

3. Ibid. at 3053.

لایستید قابل تأمل است؛ چرا که اولاً علی‌رغم جدایی شکلی نهادهای سیاسی از نهادهای مذهبی در نظام‌های لائیک؛ خود مفهوم لائیسیتیه بعنوان یک ارزش و ایدئولوژی تلقی گردیده است. در حالیکه هدف لائیسیتیه ارزش زدایی و تقدس‌زدایی از مفاهیم ارزشی به خصوص مفاهیم دینی است.

شاید بتوان گفت اساساً هیچ حکومتی را نمی‌توان در واقع بدون مبانی ارزشی یافت. همچنانکه در غرب اندیشه لیبرالیسم و دموکراسی و در شرق مارکسیسم و کمونیسم از جمله ارزش‌های نظام‌های سیاسی هستند.^۱

از سوی دیگر اندیشه لائیسیتیه در ارزش‌زدایی از نظام‌های سیاسی به لحاظ تاریخی ریشه در تجربه تلخ غرب در اضمحلال حاکمیت قانون از حکومت‌های ایدئولوژی همچون فاشیسم، نازیسم و کمونیست دارد.

این در حالی است که اندیشه سیاسی فقه شیعه و به تبع آن نظام جمهوری اسلامی که گفتمان حاکم بر آن حاکمیت قانون و برابری همه نهادها و اشخاص در برابر قانون است. به لحاظ مبنایی با حکومت‌های ایدئولوژیک پیش گفته بسیار متفاوت است به دیگر سخن ضعف یک ایدئولوژی گفتمان حاکم نظام سیاسی در غرب را به سوی نفی تمامی نظام‌های ایدئولوژیک سوق داده است؛ در حالیکه پیش از آن باید در خصوص ماهیت و چیستی مبنایی یک نظام ایدئولوژیک مذاقه و بررسی صورت پذیرد و سپس در رد یا پذیرش آن نظریه پرداز گردد. نه اینکه صرفاً هر نظام ایدئولوژیکی بر مبنای اندیشه لائیسیتیه از نظام سیاسی تفکیک گردد.

از جمله دیگر روش‌هایی که در خصوص چگونگی برقراری اصل حاکمیت قانون در نظام جمهوری اسلامی مطرح می‌گردد راجع است به جایگاه سیاست‌های کلی نظام و نسبت آنها با سلسله مراتب میان نهادها و قوانین بعنوان یکی از ویژگی‌های حاکمیت قانون. سیاست‌های کلی نظام برای اولین بار در گزارش شور اول کمیسیون شماره یک

1. Rosenfeld, Michael, 'The Rule of Law and the Legitimacy of Constitutional Democracy', Southern California Law Review, Vol. 74, Iss. 4, (2001), PP. 1307-1352.

شورای بازنگری قانون اساسی بعنوان یکی از اختیارات رهبری پیشنهاد گردید. در تعریفی که مجمع تشخیص مصلحت نظام طی مصوبه مورخ ۱۳۷۶/۱/۲۷ از سیاست‌های کلی نظام بیان نموده است، آن را حلقه‌ای بین آرمان‌ها و اجرائیات تبیین نموده است.

در بند سوم این مصوبه آمده: «بطور کلی امور یاد شده در اصل سوم و نیز بسیاری از اصول دیگر قانون اساسی می‌توانند بعنوان بهتر، سیاست‌های کلی نظام تلقی شوند.» مراتب این سیاست‌ها نیز به سیاست‌های کلی، سیاست‌های اجرایی و برنامه‌ها تقسیم گردیده است. همچنین جایگاه آنها در سلسله مراتب قوانین بعد از قانون اساسی است. بر این اساس سیاست‌های کلی نظام مبنای قانونگذاری است به گونه‌ای که سیاست‌های کلی نظام مصوب مقام معظم رهبری باید در امور اجرایی و تقنین ملاک عمل قرار گیرند. ضمانت اجرای سیاست‌های کلی نظام نیز نظارت سیاسی است که می‌تواند منجر به عزل مقام خاطی گردد. بعنوان مثال عزل رئیس قوه قضائیه به استناد اصل پنجاه و هفتم قانون اساسی.

علاوه بر این نظارت سیاسی دیگر نهادهای نظارتی از جمله شورای نگهبان و مجمع تشخیص مصلحت نظام نیز می‌توانند نقش قابل توجهی در رعایت این سیاست‌ها و مطابقت قوانین با آنها ایفا نمایند.

نتیجه‌گیری

جوهره اصلی اندیشه حاکمیت قانون که ضابطه‌مند نمودن حاکمان و نهادینه شدن مجاری اعمال قدرت حکومت بر شهروندان است عمدتاً بر پایه مبانی اندیشه لیبرالیسم و اومانیسم در نظام سیاسی غرب شکل گرفته و تکامل یافته است.^۱ برداشت لیبرالی از حاکمیت قانون به دو شکل صورت گرفته است، برداشت اول از حاکمیت قانون در مقابل دولت خودکامه شکل گرفت و هدف آن نیز تمديد قدرت دولت و صیانت از حقوق فردی است که دارای

1. Tamanaha Brian, "The Dark Side of the Relationship between the Rule of Law and Liberalism", NYUJL & Liberty, Vol. 3, Iss. 2, (2008), at 516.

ماهیتی آزادی‌محور و حقیقی است و برداشت دیگر حاکمیت قانون شکلی است که از طریق قانون بر عقلانی بودن اعمال و تصمیمات مقامات عمومی در رابطه با شهروندان تأکید می‌نماید.

صرف بررسی و راستی‌آزمایی اندیشه حاکمیت قانون در هر یک از این اشکال، در نظام سیاسی فقه شیعه و به تبع آن در الگوی کامل آن یعنی نظام جمهوری اسلامی ایران نتیجه‌ای نادرست در پی خواهد داشت. برای نیل به این هدف لازم است در ابتدا با توجه به مبانی و اصول هر نظام سیاسی جایگاه حاکمیت قانون در مقام یک اصل تغییرناپذیر و یا در مقام یک معیار جهت تضمین سایر اصول معین گردد.

از این منظر تفاوت‌های اساسی بین مبانی حاکمیت قانون در اندیشه لیبرالیسم و نظام سیاسی فقه شیعه وجود دارد:

۱- مفهوم قانون

در نظام سیاسی فقه شیعه اصل، مفهوم قانون نیز در سایه این هستی‌شناسی توحیدی تبیین می‌گردد، به گونه‌ای که قانون امور ذاتی هستند که ریشه در اصلیت و ماهیت نظام سیاسی فقه شیعه دارند. در حالیکه قانون در نظام سیاسی غرب قوانین اعتباری هستند که در سایه اندیشه لائیسیتی و صرفاً بر مبنای توافق و نظر اکثریت وضع می‌گردند.

۲- الگوی حاکمیت قانون

الگوی حاکمیت قانون با توجه به نظام سیاسی لیبرالیسم به دو شکل دولت قانونمدار صوری (سازمان‌محور) و ماهوی (حق‌بنیان) قابل تفکیک است.

الگوی اجرا شده حاکمیت قانون در نظام جمهوری اسلامی ایران از تلفیق و هم‌افزایی دو الگوی مذکور بدست آمده و الگوی کاملتری است.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Hosien Poshtdar		https://orcid.org/0000-0003-2321-6376
Zeinolabedin Taghavi		https://orcid.org/0000-0003-2924-8280
Fardod		
Maryam Taghavi		https://orcid.org/0000-0003-4197-690X
Fardod		
Mohammad Taghavi		https://orcid.org/0002-0002-5143-4285
Fardod		

منابع

کتاب‌ها

- جعفری، یعقوب، تفسیر کوثر (تهران: انتشارات هجرت، ۱۳۸۱).
- جوادی آملی، عبدالله، فلسفه حقوق بشر (قم: نشر اسراء، ۱۳۸۰).
- جوادی آملی، عبدالله، معرفت‌شناسی در قرآن (قم: نشر اسراء، ۱۳۸۰).
- طباطبائی مؤتمنی، منوچهر، حقوق اداری (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۴).
- کدخدایی، عباسعلی، جواهری طهرانی، محمد، حاکمیت قانون و ولایت مطلقه فقیه (تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۱).
- گرجی ازندریانی، علی اکبر، در تکاپوی حقوق اساسی، دموکراسی و آزادی مذهبی در بستر لائیسیتیه (تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۸).
- مرکز مالگیری، احمد، حاکمیت قانون، مفاهیم و برداشت‌ها، تحت نظر و با مقدمه محمد حسین زارعی (تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۰).
- موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ولایت فقیه (تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۱).
- موسوی خمینی، روح الله، صحیفه نور، جلد‌های ۹، ۱۸، ۱۹، ۲۱، ۱۹ (تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۶۹).

مقاله‌ها

- زارعی، محمد حسین، «حاکمیت قانون در اندیشه‌های سیاسی و حقوقی»، نامه مفید، شماره ۲۶، (۱۳۸۰).
- امیر ارجمند، اردشیر، «سیاست‌های کلی نظام در پرتو اصل حاکمیت قانون و جمهوریت»، راهبرد، شماره ۲۶، (۱۳۸۱).
- اسدی، حمید و همکاران، «پژوهشی پیرامون نسبت‌سنجی حاکمیت قانون در قاموس قانون اساسی و نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران»، دو فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهشنامه حقوق اسلامی، سال سیزدهم، شماره ۳۶، (۱۳۹۱).

References

Books

- Amir Arjomand, Saeid & Brown Nathan J, *The Rule of Law, Islam, and Constitutional Politics in Egypt and Iran* (New York: SUNY Press, 2013).
- Baiocchi, Gianpaolo, "The Paradoxes of Democracy and the Rule of Law, In: Rethinking Society for the 21st Century", *Report of the International Panel on Social Progress*, Vol. 2: Political Regulation, Governance, and Societal Transformations (Cambridge University Press, 2018).
- Gurji Azandriani, Ali Akbar, *In the Struggle for Constitutional Rights, Democracy and Religious Freedom in the Context of Laism* (Tehran: Jangal Publications, 2008). [In Persian]
- Gutmann Jerg, Voigt Stefan, *The Rule of Law and Islam in: Handbook on the Rule of Law* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2018).
- Imam Khomeini Editing and Publishing Institute, *Velayat Faqih* (Tehran: Imam Khomeini Editing and Publishing Institute, 2013). [In Persian]
- Jafari, Yaqoub, *Tafsir Kosar* (Tehran: Hijrat Publications, 2011). [In Persian]

- Javadi Amoli, Abdullah, *Epistemology in the Qur'an* (Qom: Esra Publishing House, 1380). [In Persian]
- Javadi Amoli, Abdullah, *The Philosophy of Human Rights* (Qom: Esra Publishing House, 2010). [In Persian]
- Kodkhodaei, Abbas Ali & Javaheri Tehrani, Mohammad, *Rule of Law and the Absolute Authority of the Jurist* (Tehran: Nash Dadgstar, 2011). [In Persian]
- Malmiri Center, Ahmad, *Rule of Law, Concepts and Concepts, under the supervision and Introduction of Mohammad Hossein Zarei* (Tehran: Majlis Research Center, 2010). [In Persian]
- Mousavi Khomeini, Ruhollah, *Sahifah Noor*, Vol. 9, 18, 19, 21, 19 (Tehran: Institute for Editing and Publishing Imam Khomeini's Works, 1369). [In Persian]
- Tabatabai Motamani, Manouchehr, *Administrative Law* (Tehran: Semat Publications, 2014). [In Persian]

Articles

- Amir Arjamand, Ardeshtir, "General Policies of the System in the Light of the Principle of Rule of Law and Democracy", *Strategy*, No. 26, (2009). [In Persian]
- Asadi, Hamid, et al., "A Study on the Proportionality of the Rule of Law in the Dictionary of the Constitution and Legal System of the Islamic Republic of Iran", *Two Scientific-research Quarterly Journals of Islamic Law Research*, Year 13, No. 36, (2013). [In Persian]
- North, Charles M, et al., "Religion, Corruption, and the Rule of Law", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 45, No. 5, (2013).
- Rosenfeld, Michel, "The Rule of Law and the Legitimacy of Constitutional Democracy", *S. Cal. L. Rev*, Vol. 74, Iss. 4, (2000).
- Tamanaha, Brian, "The Dark Side of the Relationship between the Rule of Law and Liberalism", *NYUJL & Liberty*, Vol. 3, Iss. 2, (2008).
- Teitel, Ruti, "Paradoxes in the Revolution of the Rule of Law", *The Yale Journal of International Law*, No.19, (1994).

- Walderon, Jeremy, "Thoughtfulness and the Rule of Law", NYU School of Law, Public Law Research Paper, No. 11-13, (2011).
- West, Robin, "Law, Rights, and other Totemic Illusions: Legal Liberalism and Freud's Theory of the Rule of Law", U. Pa. L. Rev. Vol. 134, Iss. 4, (1985).
- Zarei, Mohammad Hossein, "The Rule of Law in Political and Legal Thoughts", Nameh Mofid, No. 26, (1380). [In Persian]

استناد به این مقاله: پشت‌دار، حسین، تقوی فردود، زین‌العابدین، تقوی فردود، مریم، تقوی فردود، محمد، (۱۴۰۲)، «حاکمیت قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران»، پژوهش حقوق عمومی، ۲۴(۷۸)، ۲۸۹-۳۱۵.
doi: 10.22054/QJPL.2022.63688.2684

The Quarterly Journal of Public Law Research © 2008 by Allameh Tabataba'i University Press is licensed under CC BY-NC 4.0.

